

ІВАНОВА С. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕМОЦІЙНОГО ВИСЛОВЛЮВАННЯ

У статті аналізується взаємодія лінгвістичних засобів, що реалізують емоційний стан мовця. Особливу увагу приділено компонентам мовленнєвої ситуації та визначається їх роль в актуалізації різноманітних емоційних висловлювань.

Ключові слова: кодування, прагматичний ефект, контекст, ситуація, фонові знання, емоційна інформація, емотив, просодія, фонемний склад.

В статті проводиться аналіз взаємодії мовних засобів, що реалізують емоційний стан мовця. Особливу увагу приділено компонентам мовленнєвої ситуації та визначається їх роль в актуалізації різних емоційних висловлювань.

Ключевые слова: кодирование, прагматический эффект, контекст, ситуация, фоновые знания, эмоциональная информация, эмотив, просодия, фонемный состав.

The author analyzes the way language signs and their interrelation realize emotional utterances. Much attention is paid to the speech situation components and their role in actualizing utterances conveying different emotions.

Key words: encoding, pragmatic effect, context, situation, background information, emotional meaning, emotive, prosody, phoneme composition.

В процесі вивчення іноземної мови постає проблема адекватного сприйняття мовлення. Це, в першу чергу, пов'язано з визначенням семантичного навантаження слова, що є основою побудови висловлювання, а також взаємодією фонетичних, лексико-граматичних, логико-семантичних, психологічних і прагматичних чинників, які є складовими мовленнєвого акту, а також конкретною мовною ситуацією і фоновими знаннями. У зв'язку з цим, метою даної статті є визначення прагматичного потенціалу мовних засобів актуалізації емоційного висловлювання, що зумовлює успішне декодування англійського усного тексту.

Відомо, що ознака, яку людина визначає при найменуванні предмету або явища, характеризує особливості психіки і темпераменту людини, рівень її ментальності і культури, при цьому мовні знаки здатні передавати щонайменші нюанси розумової діяльності. Проте успішне сприйняття та обмін інформацією можливі лише за умови коректного кодування думки адресантом і здатності адресата адекватно її декодувати.

Очевидно, що для реалізації мовного повідомлення і досягнення максимального впливу на адресата необхідно використовувати певний набір мовних одиниць всіх рівнів відносно певної ситуації спілкування.

Об'єктом дослідження є процес сприйняття мовленнєвого повідомлення слухачем у різних комунікативних ситуаціях.

Предметом дослідження є комплекс мовних та мовленнєвих засобів, якими має володіти реципієнт для правильного декодування смислу усного повідомлення.

На думку Я. Р Федорів [1], мова будь-якого індивіда, особливо в актуалізації емоційних висловлювань, визначається набором маркерів всіх мовних рівнів, який може відхилятися від загальноприйнятої літературної норми. При цьому кожен маркер відповідає великій кількості ролевих ситуацій в різних контекстах (формальних або неформальних), в яких реалізується те або інше висловлювання. Більш того, на думку багатьох дослідників [2; 3], регіональні і розмовні фонетичні особливості можуть послужити основою появи нової вимовної норми оскільки носіїв і користувачів стандартної моделі вимови є меншість, а в телевізійних програмах і промовах політичних ораторів часто використовуються елементи стилю неформального спілкування. Фахівці пояснюють це спрямованістю промови на певну аудиторію, коли соціальний склад, інтелектуальний рівень, статус, а також вік і стать аудиторії, як і очікуваний прагматичний ефект, певним чином впливають на мовне оформлення усного виступу.

Відмітимо, що повільна, чітка мова, яка характерна для, наприклад, лекторів, вчителів або політичних ораторів, відрізняється певними синтаксичними конструкціями, лексичним наповненням і фонетичними характеристиками від спонтанних, неформальних діалогів або дебатів.

Справедливим є твердження, що слово є ланкою, що об'єднує людські думки, завдяки якій відбувається міжкультурне спілкування, а також передача досвіду, знань з покоління в покоління. При цьому слово не завжди знаходить тотожний еквівалент в різних мовах, що є підтвердженням положення про те, що в слові окрім значення є ще і емоційний компонент, який важко пояснити іншою мовою, оскільки воно визначається певним баченням світу і рівнем культури того або іншого народу. Тому зрозумілим є інтерес багатьох вчених до дослідження одиниць, що беруть участь в реалізації естетичної функції

мови, а також до механізмів, що забезпечують емоційне забарвлення висловлення.

Результати досліджень продемонстрували, що складність семантичного вивчення емотивної характеристики слова полягає в складному взаємозв'язку таких понять як номінація емоцій з їх описом і вираженням у висловлюванні. І це не випадково, оскільки будь-яке слово одночасно і називає, і узагальнює, і позначає. При цьому, з одного боку, для вираження певної конкретної емоції в схожих ситуаціях можуть бути використані різні мовні або мовленнєві засоби, з іншого боку, для актуалізації різних емоцій можуть використовуватися одні й ті ж одиниці і механізми. Більш того, існують емоції, які неможливо позначити словами, хоча вони виражаються лексичними, просодичними або паралінгвістичними засобами (наприклад: усмішка, блиск очей і т. ін.).

Аналіз робіт А. А. Уфимцевої [4] та В. І. Шаховського [5] свідчить, що емоції розподіляються між наступними групами мовної лексики: 1) лексика, що позначає емоції; 2) лексика, що описує емоції; 3) лексика, що виражає емоції. При цьому зазначається, що назви емоцій з погляду мови є одноплановими, такими, що не мають емоційно-оцінювального денотата, а супровід найменувань емоції знаком оклику не завжди трансформує їх семантику в емотивний тип.

Лексичні одиниці, що описують емоційний стан (прислівники: *icily, lovingly*; дієслова: *hate, love*; іменники, прикметники), за своєю природою нейтральні. Тоді як група слів, що призначена для вираження емоцій, представлена емотивними засобами мови. Як правило, вираження емоцій, що супроводжується переживаннями внутрішніми та зовнішніми, є маніфестацією цього відчуття в мовленні.

При цьому будь-яке неемотивне слово залежно від контексту і ситуації може стати виразником емоції. Відомо, що лайка виражає лише негативне відношення мовця до об'єкту оцінки або його емоційний стан. Проте, існує певний пласт лексики, який в одному соціумі неемотивний, а в іншому – емотивний (жаргони, лайливі слова і т. п.). Крім того, для вираження позитивного або негативного відношення можуть уживатися звичайні слова в переносному значенні – *ass, pig, fox, honey* і т. п., або слова з суфіксами суб'єктивної оцінки, аналогічними словами української або російської мови *-очка, -ечка, -вушко*.

На думку багатьох дослідників, вигуки мають лише емоційне значення. І тому, В. Н. Михайловська [6:94] визначає їх як єдину групу слів, здатну виражати відчуття і вказує, що емотивна семантика цих лексичних одиниць може піддаватися різним змінам під впливом контексту. В результаті поглибленого аналізу вигуку *Oh!* [7:1] встановлено більше 100 різновидів його відтінків. Лінгвістичною ознакою віднесеності слова, що виражає емоцію, до емоційної лексики є кореневий зв'язок цього слова з вигуком: імперативні форми дієслів, частки, прикметники, прислівники та іменники – *damn, damned, damn* та ін.

В англійській мові існують також клішировані емотивні структури та фразеологічні сполучення, які є показником емотивності й виражають диференціацію гам позитивних і негативних емоцій при тісній взаємодії фразеологічних значень, екстралінгвістичної ситуації, інтонаційних і паралінгвістичних засобів. Наприклад: 1. *By golly!* – здивування, досада; 2. *Good God!* – здивування, досада; 3. *Dear me!* – нетерпіння, жаль, здивування; 4. *By George!* – захоплення, здивування. У таких словосполученнях часто міститься не лише денотативне значення. У них можуть бути емоційно-оцінювальні відтінки, притаманні значенню слова, або ж дані відтінки, які виникають в мовленні на основі його головного семантичного змісту. Крім того, відома роль вставних слів і речень, які у поєднанні з просодичними засобами, дозволяють створити певний емоційний фон висловлювання.

Дослідження проблеми взаємодії граматичних і семантичних рівнів, а також вплив лексики на формування синтаксичних структур показали, що лексична семантика компонентів речення до певної міри зумовлює характер його синтаксичної структури. Так, Т. І. Кулігіна [8:102] відзначає, що іменники і прикметники, вжиті в предикативній функції, можуть утворювати емоційно-оцінювальні речення (наприклад, *Wonderful!*), а оцінювальні іменники здатні утворювати вокативні речення, які, поряд з оцінкою, передають здивування, радість, благання, докір, обурення, тощо.

Було також встановлено, що певні емоції корелюють з рядом конкретних комунікативних типів висловлювань. Так, наприклад, емоція здивування найчастіше виражається окличними і питально-окличними реченнями, які виражають прагнення мовця з'ясувати для нього дещо невідоме.

Для емотивних висловлювань, на відміну від нейтральних, характерні специфічні дистрибутивні зв'язки слів-неемотивів, що виникають внаслідок руйнування синтаксичної структури фрази емоціями, часто маючи особливий синтаксис.

Слід додати, що при недостатності лише одного емотиву для вираження сьогочасної емоції у висловлюваннях вони часто можуть бути представлені комплексно. Крім того, емоції можуть передаватися інвертованими та еліптичними реченнями або реченнями з надлишковими граматично-стилістичними засобами – повтором, вставними елементами і т. ін., тобто різними стилістичними засобами.

Розглядаючи фонетичні засоби вираження емоційності, необхідно відзначити, що вона проявляється як на сегментному, так і супрасегментному рівнях. Наприклад, на сегментному рівні під впливом емоцій відбувається подовження ударних голосних і приголосних, зміна якості звуку і тому подібне. У свою чергу, на супрасегментному рівні універсальним способом передачі емоційного стану та реакцій є емотивно-просодичне оформлення висловлювань [9; 10 та ін.]. При цьому емотивні висловлювання завжди інтонаційно маркіровані темпом, зниженням або підвищенням гучності, появою пауз, наголосом, модуляцією тону. Взаємодіючи з лексико-граматичним складом висловлювання, вони вносять додаткові семантичні відтінки до його значення.

Підвищення або зниження значущості просодичних показників зумовлене їх взаємодією з лінгвістичними й паралінгвістичними засобами і забезпечує можливість їх взаємозамінюваності. Відомо також, що з підсиленням емоції, що виражається, скорочується кількість вживаних слів і на перший план виходить просодія та паралінгвістика. Крім того, інтонація часто може надавати словам-емотивам і реченням однакової синтаксичної конструкції та лексичного наповнення протилежного смислу, а також протиставляти нейтральне та емоційне висловлювання.

У реальному житті яскравість просодичних характеристик може бути різною в того самого мовця залежно від конкретної ситуації спілкування – теми, настрою співрозмовників, їх ставлення до несподіванки, очікуваного, реального. За допомогою інтонації розрізняються великий або менший ступінь тієї або іншої емоції при однаковому лексико-синтаксичному наповненні висловлювання.

Таким чином, мовне спілкування, що здійснюється для досягнення конкретного прагматичного ефекту, вимагає використання певного набору мовних і немовних засобів. Вивчаючи такі засоби, лінгвісти цілеспрямовано досліджують механізм їх дії на адресата в процесі спілкування – зміна його психічного стану, поведінки, висновків і так далі. Очевидно, що ефективність очікуваного перлокутивного ефекту визначається в кожній реальній ситуації спілкування комунікативно-прагматичною метою мовця, індивідуально-особистісними характеристиками слухача та рядом найважливіших екстралінгвістичних факторів, такими як час, місце, учасники, контекст, ситуація діалогу, а також активність мовців в обміні висловлюваннями, у вираженні їхнього суб'єктивного ставлення до явищ навколишньої дійсності, різноманітність емоційних реакцій, що супроводжують інтелектуальну інформацію. Це обумовлено тим, що репліки, що чергуються, в розмовній мові тісно взаємозв'язані і утворюють логічний ланцюг висловлювань, що реалізують спонукання партнера на відповідну реакцію, а також зумовлюють розгляд діалогу як колективного процесу породження мовлення, який здійснюється двома мовцями в умовах реалізації самого процесу мовленнєвої комунікації, безпосередністю відображення явищ і ситуацій, активністю комунікантів, що виникає у вираженні ставлення до дійсності, розмаїттям емоційних реакцій, тощо.

Відзначимо, що зв'язок реплік може бути або лише смисловим, або структурно-синтаксичним. Смисловий зв'язок базується на об'єднанні реплік загальною темою, конкретизацією наступної репліки попередньою, компенсацією непідтримки формальними засобами і т. ін.

Структурно-синтаксичний зв'язок забезпечується доповненням репліки-стимулу реплікою-реакцією як такою її інформаційною частиною, якої бракує. Така взаємодія ініціюючої та реактивної реплік й утворює діалогічну єдність. Комунікативна сутність взаємодії реплік діалогу визначається тим, що реакція по відношенню до стимулу виступає як рема, надаючи йому статус теми в діалогічній єдності.

Враховуючи, що ознаками, релевантними для опису діалогу, є його тема, соціальні норми та конвенції, інтенційність і модальність, його слід розглядати як мовленнєву побудову взаємозв'язаних реплік,

яким притаманні двоспрямованість та циклічність і специфіка яких пов'язана з її тематичною цілісністю, характером руху думки.

Відомо, що основними компонентами діалогічних стосунків є виникнення комунікативної інтенції, мотив, що спонукає людину мовленнєвих дій, наявність мети останніх, відбір мовних і немовних засобів для реалізації комунікативного завдання. При цьому передача інформації здійснюється по кількох каналах – словесному, інтонаційному, мімікою, жестами, екстралінгвістичною ситуацією, прямою передачею смислу висловлювання з метою повідомлення, впливу, з'ясування, самовираження, підтримки контакту, тощо. Перебіг розмови визначається настановами мовця та слухача, які можуть збігатися або відрізнятися, зумовлюючи або просте прийняття повідомлення, або вираження згоди, здивування, схвалення і т. ін. У зв'язку з цим, прийнято розрізняти декілька різновидів діалогічних стосунків – інтимно-міжособистісні (дружби і любові), стосунки кооперації (направлені на досягнення загальної мети), антагоністичні (що характеризуються непримиренними протиріччями), тощо.

Як бачимо, на мовленнєву поведінку мовців справляє вплив багато факторів. Так, Г. Г. Почепцов [11] вказує, що адресат і адресант в комунікації можуть виступати як змінні величини: як власне адресат, кому призначене висловлювання, квазіадресат, як об'єкт непрямого звертання, адресат-ретранслятор, роль якого – в доведенні повідомлення до істинного адресата, непрямий адресат – третій антропоконституент, присутній під час акту комунікації навіть у часових межах одного висловлювання. Кожний акт мовленнєвого спілкування може змінювати значення стаціонарного речення, включати в нього дещо більше або бути йому протилежним.

Найбільш значущим при оцінці мовленнєвої ситуації є те, що вона розглядається як фактор, який породжує мовленнєвий акт, доповнює мовні та немовні засоби, забезпечує мовленнєве спілкування і включає в себе адресата, адресанта, ілокутивний акт, висловлювання як продукт цього акту, контекст, місце і час висловлювання.

Візуальна близькість учасників спілкування зумовлює участь або неучасть паралінгвістичних засобів в реалізації тієї або іншої емоції. Часові рамки реалізації висловлювань обумовлюють ясність або неясність мовного акту. Поспіх, брак часу приводять до недбалості мовлення, його неадекватного естетичного оформлення. Крім того, обстановка і умови протікання діалогу визначають міру відповідності і

коректності використання мовних засобів. Тому, чим офіційніші умови, тим більш “ритуалізованим” є спілкування. Відправник та адресат в комунікації виступають як особистості, що володіють мовленнєвою ситуацією, включені в процес обміну інформацією та здійснюють її. Вся життєдіяльність людини може бути охарактеризована як стан більшої чи меншої готовності до прямого або непрямого сприйняття впливу оточуючих людей на спосіб його діяльності та мислення.

Будучи продуктом суспільного і соціального розвитку, особа, керується і власними інтересами, затверджуючи свою індивідуальність. Пропускаючи через свою свідомість загальноприйняті норми і правила, вона трансформує і доповнює їх новими нюансами і якостями. Тому індивідуум веде спілкування, приймаючи запропоновану стратегію комунікації, вибираючи або відкидаючи, комбінуючи ті або інші типи мовного акту для адекватного вираження своєї пропозиції в спілкуванні з партнером.

При цьому в препозиційному змісті неминуче відбиваються особистісні характеристики співрозмовників, їх вік і стать, які виступають суб’єктивними факторами мовленнєвої ситуації. Очевидно, для розуміння характеру мовного спілкування необхідно враховувати всі групи ознак комунікантів: 1) біолого-фізіологічні дані (стать, вік); 2) соціально-культурний статус особистості (соціальна належність, світогляд, освіта, культурний рівень, інтереси, переконання); 3) психічний тип (темперамент); 4) даний психологічний стан (настрій, мета, інтереси) і т. ін. Так, вік і стать мовця є важливими чинниками в актуалізації емоційних висловлювань, і знаходять своє вираження в інтонаційному оформленні висловлювань даного типу – за кількістю та варіативністю висхідних ядерних тонів і шкал, тембром, темпом, кількістю пауз та їх тривалістю.

Від загальної культури й освіти, наприклад, залежить володіння літературною нормою та вміння вживати стилістичні засоби, логічність і послідовність викладу. Мовленнєва поведінка людей може носити різний характер також залежно від їх психологічної орієнтації. Відомо, що сильний неврівноважений тип схильний до люті, слабкий – до страху, врівноважений, рухливий – до позитивних емоцій, а флегматик взагалі не проявляє бурхливих емоційних реакцій на оточуючу ситуацію.

При цьому екстраверт підкреслено орієнтує своє мовлення на співрозмовника, а інтроверт прагне до самовираження без прийняття інтересів слухача. Товариськість чи відлюдкуватість відповідним чином впливають на забарвлення мовлення, яке звучить, а також на його лексичне та граматичне оформлення. Специфіка мовленнєвої поведінки як частини поведінки соціальної залежить від конкретних ролей людини в кожному комунікативному акті; такі ролі можуть бути зумовлені як постійними соціальними характеристиками людини (соціальним положенням, професією), так і тимчасовими (роль пасажера, покупця, пацієнта, тощо).

Таким чином, в процесі адекватного обміну інформацією мають значення не лише семантичний компонент мовних одиниць всіх рівнів, контекст і конкретна ситуація, що здатна визначити або змінити значення всього вислову, але і об'єктивний внутрішній світ комунікантів.

При цьому вибір мовних форм реалізації будь-якого мовленнєвого акту може відображати характер, темперамент і конкретний емоційний стан мовця, а також прагматичну установку, яка визначає логічну і риторичну стратегію і композицію побудови мови.

ЛИТЕРАТУРА

1. Федорів Я. Р. Соціокультурні аспекти просодичної організації висловлювань-невдоволень : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Ярослава Романівна Федорів ; Київськ. держ. лінгвіст. ун-т. – К., 2000. – 248 с.
2. Gimson A. C. An Introduction to the Pronunciation of English / Alfred Charles Gimson. – London, 1980. – 294 p.
3. Wells J. C. Is RP Turning into Cockney? / John Christopher Wells // Studies in Communicative Phonetics and Foreign Language Teaching Methodology. – Kyiv : Lenvit, 1997. – С. 10–16.
4. Уфимцева А. А. Лексическое значение. Принцип семиологического описания лексики / Анна Анфилофьевна Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 240 с.
5. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / Виктор Иванович Шаховский. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1987. – 192 с.
6. Михайловская В. Н. О лексических средствах выражения эмоциональности / В. Н. Михайловская // Вопросы теории английского языка. – Л. : ЛГУ, 1965. – С. 93–106.
7. Берлизон С. Б. Сочетания типа make up и make for в современном английском языке / Сильвия Борисовна Берлизон. – М. ; Л. : Просвещение, 1964. – 416 с.
8. Кулигина Т. И. Семантический фактор в построении оценочных предложений современного немецкого языка / Татьяна Ивановна Кулигина // Грамматическая семантика. – 1979. – С. 42–52.
9. Королева Т. М. Интонация модальности звучащей речи / Татьяна Михайловна Королева. – К. ; Одесса : ВШ, 1989. – 147 с.
10. Калита А. А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання / Алла Андріївна Калита. – К. : Видав. центр КДЛУ, 2001. – 351 с.
11. Почепцов Г. Г. О коммуникативной типологии адресата / Георгий Георгиевич Почепцов // Речевые акты в лингвистике и методике. – 1986. – С. 10–17.